

ביאורים

החבר מפתח את החלוקה הראשונית, בין השגחה 'ישירה' ל'עקיפה', לארבע קבוצות:

א. 'פעולה אלוהית', המתארת את ההשגחה ה'ישירה'. ב. 'פעולה טבעית', המתארת את ההתנהלות השגרתית של העולם על ידי חוקי הטבע, כגון תהליך צמיחת התבואה מגרעין הנזרע באדמה. ג. 'פעולה מקרית', המתארת מאורע שאף הוא מתרחש על ידי חוקי הטבע, אולם כתוצאה מצירוף מקרים ולא בתבנית קבועה, כגון השחתת התבואה על ידי בהמה. ד. 'פעולה בחירית', המתארת מעשים שמקורם בכוח הרצון והבחירה של האדם, כגון השחתת התבואה על ידי קצירתה בטרם עת. שלושת הפעולות: 'הטבעית', 'המקרית' ו'הבחירית' הם פירוט של ההשגחה ה'עקיפה'.

לסיכום, ההשגחה העקיפה נעשית דרך שני אמצעים, הטבע והאדם, ולהם יש צד שווה וצד שונה. הצד השווה הוא שה' יצר את שני האמצעים הללו כיוון שהוא רצה שתהיה לעולם חוקיות טבעית, ושתהיה לאדם בחירה חופשית, ולכן כל הפעולות שנעשות על ידיהן מיוחסות באופן עקיף לה'. הצד השונה הוא שהפעולות הנובעות מהטבע צפויות מראש, כיוון שחוקי הטבע הם קבועים ואינם ברי שינוי מצד עצמם, ואילו הפעולות הנובעות מהבחירה אינן ידועות, כי בידו של האדם לבחור על פי שיקול דעתו כיצד ינהג.

החבר מדגים את ההבדל הזה על פי דרכי התגובה השונות לנוזקים שנגרמים לאדם. לפגיעה של תינוק מתייחסים בסלחנות, כיוון שהיא לא נעשית מתוך מודעות, אולם פגיעה של אדם שגרם נזק בכוונה עלולה לגרום לכעס ולתועמות. גם הדוגלים בהשגחה מוחלטת באופן גורף, לא יתייחסו בשוויון נפש לכוונת רשע, כמו שיתייחסו למפגעי טבע. תהיה זו עקשנות אבסורדית לטעון כי גם הרגשות עצמם אינם אלא תוצאות הכרחיות של ההשגחה בלי קשר למאורע, כי מחשבה כזו מרוקנת את כוחות הנפש ממשמעותם, ומכחישה את הוודאות הפנימית של האדם שהוא זה שמחליט, ובכל רגע נתון הוא יכול לבחור בין שתי אפשרויות כיצד לנהוג.

לשיטה הזו יש גם שתי השלכות הרסניות מבחינה אמונית. א. הוכחה למציאות ה' האמונה בהשגחה מוחלטת שוללת את חוקי הטבע, ובהעדר הטבע אין כל חידוש בנסים, שהם התשתית לאמונה בבורא. ב. עבודת ה' האמונה בהשגחה מוחלטת מחייבת שכולם יהיו צדיקים מבלי שבחרו בכך.

הרחבות

טענות נגד האומרים כי אין בחירה חופשית

והנפש... תעשה איזו משתיתן שתִּרְצֶה. ריה"ל מביא מספר טענות נגד הטוענים שאין לאדם בחירה חופשית: א. אם כל מעשי האדם הם הכרח, אין מעלה למי שמקיים את התורה על פני העובר עליה, (ממילא לא מגיע שכר לעובד ה', ולא עונש לחוטא). ב. האדם מרגיש בחוש שיש לו שליטה על מעשיו. ג. אף מי שטוען שהכול נגזר מהאלוה, יעשה השתדלות עצמית כדי להינצל ממוזיקים (טענה זו הובאה בתחילת פסקה כ). ד. אף המכחיש את הבחירה החופשית יכעס על מי שהזיק לו.

הרמב"ם מוסיף טענה נוספת: "הואיל ואין בחירה לאדם במה שיעשה... היה מתחייב ביטול הלימוד, והחינוך ולמידת המלאכות כולן. כל זה היה הבל, הואיל והאדם אין מנוס לו בהכרח" [שמונה פרקים ח]. היינו שאם כל מה שעתידי לקרות מוכרח, לא הייתה תועלת בלימוד ובהכנה, כיון שהמעשים היו נעשים בכל מקרה.

שונה היא דרך התורה הדוגלת בבחירה החופשית. וכן כותב שם הרמב"ם: "ואמנם האמת אשר אין ספק בה, שמעשי האדם כולם מסורים אליו, אם ירצה יעשה, ואם ירצה לא יעשה... ולפיכך חויבה המצווה, ואמר: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המוות ואת הרע... ובחרת בחיים" [דברים ט, לו]... וחויב העונש למי שיעבור, והגמול למי שישמע... וחויבו הלימוד וההתלמדות "ולמדתם אותם את בניכם" [דברים יא, יט]..."

שאלות לדין

לפני כמאה שנה נחלקו שני פסיכולוגים. אחד אמר תנו לי כל תינוק ואעצב אותו כפי שארצה, לעומתו השני אמר שהדבר לא אפשרי כלל. מה היחס בין היכולת לבחור לבין "מה שנקבע לנו מלמעלה?"

איך ייתכן מצב שאדם אינו מאמין שיש בחירה ובכל זאת כועס? מתי "מותר" לכעוס?

סוגי הפעולות:
אלוהיות, טבעיות
ובחיריות

ואם תִּרְצֶה תִּקְרַב צִיִּיר זֶה בַּחֲלָקָה הַזֹּאת: הפעולות הן או אלוהיות או טבעיות או מקריות או בחיריות. והאלוהיות יוצאות מהספה הראשונה, ואי אפשר שתהיה להן סבה וזולת רצון ה' יתעלה. אבל הטבעיות – מסבות אמצעיות מוכנות להן ומביאות אותן אל תכלית שלמותן, כל זמן שלא ימנע מונע מאחד מהשלשה חלקים. אבל המקריות – מסבות אמצעיות גם פן, אבל הן במקרה, לא בטבע ולא בסדר ולא בכונה, ואין להן הכנה לשלמות מסוימת, גיעו אליה ונעמדו אצלה, והן תלויות בשאר החלקים השלשה. אבל הבחיריות, הרי סבתן רצון האדם בעת בחירתו, והבחירה מקלל הסבות האמצעיות. ולבחירה סבות משתלשלות אל הספה הראשונה השתלשלות לא הכרחית, מפני שהאפשרויות קיימות והנפש מנחת בין העצה והפכה, תעשה איזו משתיתן שתִּרְצֶה, וחיב שתִּשְׁבַּח או שתִּגְנֶה על הבחירה הזאת, מה שלא יחיב זה בשאר הסבות האמצעיות, כי הנה לא תִּאֶשֶׁם סבה מקרית ולא טבעית, אף על פי שהאפשרויות קיימות בקצתן, כמו שלא תִּאֶשֶׁם התינוק והיָשׁוּ אִם יִצְקוּ לָהּ, והִיא בְּאֶפְשָׁרוֹת חֲלוּף זֶה, אֲלֵא שֶׁאֵתָהּ לֹא תִּאֶשֶׁם אוֹתוֹ, מִחֲמַת סְלוּק הַמְּחַשְׁבָּה מִמֶּנּוּ. הַתִּרְצֶה אֵת אֱלֹה הַמְּכַחֵשִׁים אֵת הָאֶפְשָׁר שֶׁאֵינֶם פּוֹעֵסִים עַל מִי שְׂמִיזִיק לָהֶם בְּכֻנְיָהּ? וְהֵאֵם יִשְׁלִימוּ עִם מִי שִׁיגְנֵב אֵת גְּדִיָּהֶם וְיִצְקֶם בְּקֶרֶךְ, כְּמוֹ שִׁיִּשְׁלִימוּ עִם הַרוּחַ הַצְּפוּנִית אִם תִּנְשָׁב בְּיוֹם קָרָה עַד שֶׁתִּצְקֶם? אִי יִטְעֲנוּ שֶׁאוֹתוֹ הַפֶּעַס הוּא כֹּחַ כּוֹזֵב, נִקְבַּע לְבִטְלָהּ, שִׁיִּכְעַס הָאָדָם עַל דְּבָר וְלֹא דְבָר אַחֵר, וְכֵן שִׁיִּשְׁבַּח וְיִגְדֹּה וְיִאֲהַב וְיִשְׁנֹא וְזוֹלַת זֶה? אִם כֵּן אֵין לְבַחֲרָה בְּאֶשֶׁר הִיא בַּחֲרָה סִבָּה הַכְּרַחֵת, לְפִי שֶׁהִיא תִּהְפֹּךְ אֵת הַבַּחֲרָה הַהִיא לְהַכְרָתָהּ, וְיַעֲשֶׂה דְבוּר הָאָדָם הַכְּרַחֵי כְּמוֹ הַדְּפֶק שְׁלוֹ, וְיֵשׁ בָּזֶה הַכְּחָשֶׁת הַרְאִיָּה, כִּי אֵתָהּ מוֹצֵא עֲצָמָהּ כֹּחַ עַל הַדְּבוּר וְעַל הַשְּׂתִיקָה כֵּן זָמַן שֶׁאֵתָהּ תַּחַת שְׁלִטוֹן הַשֵּׁקֶל וְלֹא יִשְׁלִטוּ בָּהּ מְקַרִּים אַחֵרִים. וְאֵלּוּ הֵיוּ הַמְּאֲרָעוֹת מְכֻנְיָם כְּנֻגַּה רֵאשׁוֹנִית מִהַעֲלָה הָרֵאשׁוֹנָה, הֵיוּ נִבְרָאִים לְשַׁעֲתָם בְּכָל רֶגַע, וְהֵינּוּ יְכוֹלִים לִזְמֹר בְּעוֹלָם בְּכָל עֵת כִּי עָתָה בְּרָאוּ הַבוֹרָא, וְלֹא הָיָה לְנִשְׁמָע יִתְרוֹן עַל הַמְּקָרָה, הוֹאִיל וְשִׁנְיָהֶם נִשְׁמָעִים, עוֹשִׂים מַה שֶׁעוֹרְרוּ אוֹתָם וְהֵנִיעוּ אוֹתָם אֲלֵיו. עַד לְגִנְיַת גְּדוּלוֹת פְּרוּכּוֹת בְּאִמּוּנָה הַזֹּאת, וְהַחֲמוּרָה שֶׁבָּהּ הַכְּחָשֶׁת הַרְאִיָּה, כְּמוֹ שֶׁאֶמְרֶנּוּ.

מהשלשה חלקים - החלקים האחרים (אלוקיות, מקריות ובחיריות). **אין להן הכנה וכו'** - לא נועדו להביא תועלת כלשהי. **העצה והפכה** - לבחור בין העצה הישרה והנכונה לבחירה המוטעת. **המכחישים את האפשר** - וטוענים שהכול כבר גזר משמים. **ישלימו** - בשוויון נפש. **כח כוזב** - שאינו תלוי בבחירת האדם אלא נובע מהמקרים שבעולם. **נבראים לשעתם וכו'** - כלומר שה' בורא את העולם ברצונו בכל רגע מחדש. **לנשמע** - למקיים מצוות.